

УДК 021.1:316.774

Юлія Половинчак,

канд. іст. наук, ст. наук. співроб.,

керівник НЮБ,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Світлана Горова,

канд. наук із соц. комунікацій, ст. наук. співроб., докторант НБУВ,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

БІБЛІОТЕКА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті йдеться про нові виклики, що постають перед бібліотечною системою України у зв'язку з розвитком у системі інформаційних обмінів електронних інформаційних ресурсів, про необхідність розроблення інноваційних методик управління в бібліотечних установах цими ресурсами, організації ефективного використання їх користувачами.

Ключові слова: інформація, електронні інформаційні ресурси, бібліотечні установи, сучасні фактори впливу на розвиток інформаційних обмінів, проблеми інформатизації, суспільні запити до сучасних бібліотек.

Протягом останнього десятиріччя вітчизняні дослідники зробили суттєвий крок в осмисленні інформаційних процесів постіндустріального суспільства й ролі бібліотечних установ у задоволенні актуальних інформаційних запитів. Під загальним керівництвом академіка О. Онищенко науковий колектив інформаційних фахівців НБУВ протягом останніх років проводить системні дослідження у сфері аналізу закономірностей входження України в інформаційне суспільство, вивчення проблем освоєння електронних інформаційних ресурсів бібліотечною сферою України. Помітний внесок у розроблення уявлень про стратегію бібліотечного розвитку в сучасних умовах здійснено в праці О. Воскобойнікової-Гузєвої. Значення комп'ютеризації в розвитку технологій бібліотечної діяльності досліджувала у своїх працях К. Лобузїна, різні аспекти бібліотечної роботи щодо розкриття фондів вітчизняних бібліотек досліджували В. Попик, Т. Добко. Участь бібліотек, їхніх інформаційно-аналітичних структур у процесах політичної комунікації розглянула

Т. Гранчак, процес адаптації бібліотечних установ до економічних перетворень у суспільстві досліджувала І. Давидова та ін.

Ця стаття є спробою осмислення найбільш загальних особливостей формування інформаційного базису суспільної діяльності, пов'язаного з еволюцією бібліотечної системи, на інформаційному етапі його розвитку.

Постановка проблеми. Визначення шляхів задоволення суспільної затребуваності бібліотек як центрів сучасного інформаційно-аналітичного забезпечення користувачів в умовах розвитку інформаційного суспільства, утвердження електронних інформаційних технологій.

На всіх етапах розвитку суспільства бібліотеки й інші центри акумуляції та організації використання інформації своїм змістовим наповненням і функціональними особливостями використання співвідносилися із суспільними потребами еволюції. Рівень їхнього розвитку за обсягами збереження інформаційного ресурсу, його якістю й ефективністю задоволення суспільних проблем стає, по суті, одним з основних показників цивілізованості. Остання, у кінцевому підсумку, завжди залежала від якості використання тієї частини суспільно значущого ресурсу, що була перевірена практикою й становила акумульований досвід – знання. Знання, що перебували в розпорядженні людства, завжди були фундаментом, на якому базувалася вся пізнавальна діяльність. Вони завжди є орієнтиром оцінювання нової інформації з точки зору її практичного використання й поповнення бібліотечних ресурсів.

Треба зазначити, що невисокі темпи доіндустріального суспільного розвитку протягом тривалого часу людської історії сприяли збереженню актуальності зафіксованої інформації, що стосувалася перебігу подій у житті людських спільностей, а відображений у ній досвід своєю користі для ряду поколінь надавав сакрального значення наявному фонду інформації, певною мірою освячуючи як її власників, так і творців. Контроль над використанням суспільно значущої інформації завжди був важливим чинником ефективної управлінської діяльності. Тому монополія на управління інформацією підтримувалася правлячими елітами на всіх етапах суспільного розвитку настільки, наскільки це було можливим відповідно до конкретних умов життя.

У процесі еволюції зовнішні і внутрішньосуспільні фактори впливу на середовище існування людей потребували необхідності розширення,

урізноманітнення й зростаючої потужності реагування суспільства на нові виклики. І правлячі еліти в процесі еволюції змушені розширювати коло користувачів суспільно значущими інформаційними ресурсами, оскільки ні вдосконалювати необхідну для життя суспільства практичну діяльність, ні продукувати необхідну для розвитку нову інформацію, нові знання без цього неможливо. Розширення доступу до інформаційних ресурсів обумовлене, крім необхідності освоєння нових технологій виробництва, потребою внутрішньосуспільного вдосконалення. Як зазначає Д. Белл, на нинішньому етапі розвитку «джерелом інновацій дедалі більшою мірою стають дослідження й розробки (більше того, виникають нові відносини між наукою та технологією у зв'язку із центральним місцем теоретичного знання), прогрес суспільства... дедалі більш однозначно визначається успіхами у сфері знання» [1, с. 288]. При цьому в бібліотечних установах поступово розвивається комплекс функцій, що відповідають актуальним напрямкам суспільного розвитку.

На завершальному етапі індустріального розвитку суспільства, на відповідному етапі науково-технічного прогресу потреба в урізноманітненні та зростаючих обсягах використання суспільно значущої інформації, у продукуванні знання обумовила розвиток електронних інформаційних технологій. Вони не тільки здійснили революційний етап у становленні інформаційної сфери сучасної цивілізації, а й стали якісно новим фактором у розвитку глобалізації, створили можливості для глобальних інформаційних обмінів, реальну перспективу для об'єднання цивілізації у єдиний інформаційний організм. При цьому зростаючі масиви електронної інформації, більш ефективне використання її в практиці суспільних перетворень, урізноманітнення і вдосконалення технологій її використання потребували істотних змін у бібліотечній сфері [2].

Трансформація традиційної бібліотечної діяльності, приведення її у відповідність з новими суспільними запитами інформаційного обслуговування – такі завдання постали перед бібліотечним співтовариством зі стрімкістю поширення електронних інформаційних технологій. Інтернет дедалі більшою мірою ставав конкурентом бібліотечним інформаційним центрам – і потреба визначення нового місця цих центрів в істотно оновлюваній інформаційній системі суспільства набувала більшої гостроти.

Насамперед для бібліотек проблемою стало те, що, за традицією, обслуговування читачів вони здійснювали в основному стаціонарно. Розвиток абонементної роботи передбачав також відвідування читачами бібліотеки для вибору й оформлення книг для використання за межами читальних залів. Намагання розвинути виїзні форми роботи бібліотеки в трудових колективах у минулі десятиріччя були малоефективними. Водночас поява персональних комп'ютерів давала змогу користувачу в Інтернеті одержувати інформацію хоча й сумнівної, на перших етапах, якості, але негайно, на робочому місці, удома. Бібліотека давала можливість читачеві користуватися інформацією в межах своїх фондів. Водночас користувачі Інтернету одержували доступ практично до всього глобального інформаційного простору. Крім того, читач мав справу з фіксованою інформацією переважно на папері. Порівняно з електронною інформацією друкowana мала цілісну форму й не давала технологічних можливостей маніпулювати текстом, навіть у рамках авторського права, у процесі нового інфотворення. Для такого інфотворення, дедалі більше затребуваного суспільством, електронні тексти були зручнішими.

Вітчизняна бібліотечна система, порівняно з іншими європейськими, мала ще одну істотну проблему – хронічне недофінансування протягом останніх десятиріч, що відчутно вдаряло по комплектації новими надходженнями, призвело до значного відставання в комп'ютеризації й поповненні кваліфікованими кадрами відповідно до нових суспільних потреб. Спроби активізації бібліотек у нових умовах відчутних результатів не давали. Хоча комп'ютеризація бібліотечних процесів прискорила певним чином обслуговування в читальних залах, а процес переведення друкованих фондів у електронну форму покращував доступ до них, однак у цілому це не привело до такої кількості масового читача, яка була в середині минулого століття. Останні соціологічні дослідження засвідчили, що «ми не можемо більше тішитися уявленнями про належність до «найбільш читаючої нації» ... За їхніми результатами, 12% українців відповіли, що упродовж року не прочитали жодного з текстів, які були введені до можливого об'єктного поля читання: від художньої літератури до коротких заміток в Інтернеті чи глянцевиx журналах про життя зірок, до спортивних новин, анекдотів...» [3].

Бібліотечні установи протягом останніх десятиріч, таким чином, поступово втрачали традиційне місце центрів збереження всього

вироблюваного суспільно значущого масиву інформації та, головне, бази практичного використання інформаційних ресурсів, потрібних для розвитку суспільства. У їхньому середовищі поки що не вироблено якісних технологій відбору необхідної суспільству інформації із загальних обсягів наявного інфотворення, технології сприяння процесу її ефективного використання в інтересах суспільного розвитку.

Ця ситуація є дуже негативним фактором з точки зору підтримки суспільної значущості бібліотек. Адже за межами комплектації фондів більшості бібліотек сьогодні лишається не лише монографічна наукова й художня література, що видається в електронному вигляді та потрапляє до читача через сайти. За межами комплектування перебуває електронна періодика, суспільно значущі обсяги інформації, продукovanі в соцмережах. Оскільки акумуляція потрібного для розвитку ресурсу інформації в умовах нинішньої бібліотечної діяльності стає незадовільною, у суспільстві здійснюється пошук альтернативних можливостей доступу до нових електронних інформаційних ресурсів. Таким чином, у перспективі реальною стає загроза втрати наявної бібліотечної системи. І головна причина цієї можливої втрати буде обумовлена не архаїзмом бібліотечної системи як соціального інституту [4, с. 3–7], а слабкою увагою суспільства до процесу її оновлення.

Треба зазначити, що формування відірваних від бібліотечної системи нових центрів збереження інформаційних ресурсів, як правило, має свій недолік, який пов'язаний з тим, що вони орієнтовані лише на електронну інформацію. При їх використанні втрачається спадкоємність інформаційного процесу, відбувається загрозливий розрив між логікою розвитку електронної інформації та інформації на інших, традиційних уже матеріальних носіях.

Водночас об'єктивні процеси розвитку постіндустріального, інформаційного суспільства ¹³ обумовлюють необхідність збереження модерні-

¹³ Ф. Махлуп і Т. Умесао на початку 60-х років минулого століття ввели в науковий обіг фактично одночасно в США і Японії термін «інформаційне суспільство», що окреслює цілісне поняття нинішнього етапу розвитку суспільства (Machlup F. *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*. Princeton, 1962). При цьому ця цілісність обумовлюється тим, що за межами цього поняття сьогодні прогнозується розвиток наступного етапу в розвитку людства – «суспільства знань».

зованої системи бібліотечних установ – інформаційних центрів нинішнього суспільства.

По-перше, бібліотечні установи продовжують відігравати істотне значення в технологіях продукування нової суспільно значущої інформації. Їх відставання від розвитку загального інформаційного процесу призводить до втрати апробованих віками традицій інформаційного виробництва, у яких нова інформація співвідносилася з уже перевіреним суспільним досвідом знанням. Сьогодні автори продукування нової інформації часто орієнтуються у своїй роботі лише на легкодоступні масиви електронної інформації, не завжди достовірної. Оскільки в Україні оцифрування фондів бібліотек, з огляду на затратність цього процесу, здійснюється в дуже незначних обсягах, орієнтація на національну традицію інфотворення в електронних інформаційних ресурсах дуже ускладнюється. Використання при цьому інформації глобального інформаційного простору не завжди сприяє національним інтересам розвитку.

По-друге, система бібліотек може бути ефективним інструментом реалізації завдань інформатизації [5], надання доступу всім категоріям громадян до інформаційних ресурсів. На відміну від більшості країн світу Україна на сьогодні ще має розгалужену систему бібліотечних установ, які при проведенні їх певної модернізації можуть задовольняти інформаційні запити членів суспільства: навчальних, довідково-пізнавальних, розважальних, культурологічних, виробничих тощо. Важливим при цьому є лише врахування тієї обставини, що пропонована інформація має бути актуальною, якісною, корисною, пропонуватися в прийнятній для сучасного користувача формі.

Розв'язання цієї проблеми є реальним і в умовах сьогодення, за умілого поєднання бібліотечними фахівцями традиційного бібліотечного ресурсу, інформації фондів бібліотек і ресурсу електронного. Для цього, як мінімум, потрібне підключення бібліотечних установ до Інтернету, організація ефективної кооперації в забезпеченні різних форм доступу до інформації, формування об'єднаних каталогів і фондів інформації, розроблення сучасних технологій бібліотечного обслуговування.

По-третє, удосконалення соціальної структури нового суспільства потребує від бібліотек поширення в суспільстві здобутків сучасного суспільствознавства як способу упорядкування нового рівня знання, уявлень про закономірності соціального розвитку.

По-четверте, бібліотечні установи можуть значною мірою зменшити проблеми, що постають нині перед органами державної влади, науковими установами, громадськими організаціями, бізнесом та іншими соціальними структурами в пошуку якісної електронної інформації. Ця обставина є важливою в умовах бурхливого розвитку інфотворення різної, здебільшого низької, якості, оскільки у виробництві нової інформації кваліфіковані фахівці просто губляться в масах захоплених інфотворчістю й новими можливостями спілкування людей [6]. Таким чином, у зростаючих масивах електронної інформації губляться знання, якісні й необхідні для суспільного розвитку. Незважаючи на вдосконалення пошукових систем, інших навігаційних інструментів, ця проблема набирає гостроти, адже точність відбору вихідної інформації завжди є запорукою якісного процесу подальшої діяльності. Розроблення відповідних технологій і здійснення комплектування бібліотек інформацією, у тому числі електронною, що в оптимальній мірі відповідатиме запитам суспільства, програмам розвитку, цілям виробничої та іншої діяльності, сприятиме прискоренню суспільного розвитку, водночас підвищуючи значущість бібліотечних установ у суспільстві, розширюючи контингент користувачів.

По-п'яте, в умовах розвитку комп'ютерних технологій бібліотеки, як сучасні інформаційні центри, мають змогу розширити контингент своїх користувачів, використовуючи дистантні форми інформаційного обслуговування. При цьому, як свідчить досвід, інформаційна, інформаційно-аналітична діяльність бібліотечних працівників може здійснюватися з використанням сайтів інформаційних центрів або в режимі дистантного виконання тематичних замовлень абонентів на території України.

Система бібліотечних установ України, організуючи комплектування новими інформаційними ресурсами для вітчизняних користувачів вітчизняних користувачів, може стати ефективним фільтром, який забезпечуватиме національний інформаційний простір від проникнення негативних зарубіжних впливів в умовах розгорнутої проти нашої держави інформаційної війни, а також інших протиправних дій в інформаційній сфері сьогодення [7].

Навіть цей перелік загальних суспільних потреб збереження модернізованої системи бібліотек сучасного суспільства свідчить про їхнє зростаюче значення не тільки як центрів акумуляції інформації. Хоча

сучасні центри збереження й організації використання інформації набувають особливої ваги як перевірені суспільною практикою дороговкази достовірності у виробництві нових суспільно значущих ресурсів, орієнтири достовірності в безмежному морі інфотворення.

Уже сьогодні відчувається актуалізація нових запитів щодо розширення функціонального призначення бібліотечної системи, пов'язаних з розширенням потреб використання інформаційних ресурсів у суспільній практиці. Крім наведеного вище переліку вимог до сучасних бібліотек як інформаційних центрів нового суспільства, розвиваються й набувають значущості також інші, на сьогодні спеціальні потреби, пов'язані з появою нових напрямів використання інформації в комунікативній практиці творчої діяльності. Ця діяльність у загальноцивілізаційному вимірі дедалі більше визначає зміст взаємовідносин між складовими соціальної структури, насамперед у масштабі держав і націй. Бібліотечна діяльність у процесі розвитку сучасного суспільства в цілому дедалі більше підпорядковуватиметься інтересам найбільш високопродуктивної – творчої праці. Від неї залежить статус держави, нації в сучасному суспільстві.

Вектори розвитку нового суспільства набувають чіткості, і найбільш далекоглядні дослідники за ними вже бачать ще не зовсім чіткі обриси наступного етапу розвитку – раціонального суспільства знань. Водночас наша національна інформаційна система сьогодні перебуває «на критичному рівні в розвитку інформаційно-технологічного сектора, після якого починаються екстенсивні процеси щодо інформаційних ресурсів, і, якщо не знайти ефективних рішень у сфері керування ними, ми можемо зазнати інформаційної кризи» [8, с. 7].

У цій ситуації загубити існуючу вітчизняну систему бібліотечних установ навіть в умовах економічної скрути й силового протистояння із сусідами для нашої країни буде кроком безвідповідальним. Оновлені, модернізовані бібліотечні установи мають стати опорою подальшого розвитку в сучасному еволюційному процесі, опорою української перспективи.

Література

1. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. – Москва : Academia. – 1999. – 956 с.
2. *Лобузiна К.* Технологiї органiзацiї знанневих ресурсiв у бiблiотечно-iнформацiйнiй дiяльностi : монографiя / Катерина Лобузiна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – 249 с.
3. Нацiональний iнформацiйний комплекс i його роль у глобальному iнформацiйному просторi / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та iн.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – С. 10.
4. *Мотульський Р. С.* Библиотека как социальный институт / Р. С. Мотульський. – Минск : Бел. гос. ун-т культуры, 2002. – 374 с.
5. Електроннi iнформацiйнi ресурси бiблiотек у пiднесеннi iнтелектуального i духовного потенцiалу українського суспiльства / [О. С. Онищенко, Л. А. Дубровiна, В. М. Горовий та iн.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011. 235 с.
6. *Горовий В. М.* Інформатизація: проблеми становлення / В. М. Горовий // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : наук.-практ. журн. / Рада нац. безпеки і оборони України, Міжвідом. наук.-дослід. центр з проблем боротьби з організованою злочинністю. – Київ : Міжвідом. наук.-дослід. центр з проблем боротьби з організованою злочинністю. – 2001. – № 135. – С. 25–30.
7. *Довгань О. Д.* Забезпечення iнформацiйної безпеки в контекстi глобалiзацiї: теоретико-правовi та органiзацiйнi аспекти : монографiя / О. Д. Довгань ; НАПрН України, НДПП, НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – С. 273–298.
8. *Добко Т.* Довiдково-бiблiографiчна дiяльнiсть наукових бiблiотек Нацiональної академiї наук України: становлення та розвиток (XX ст. – перше десятилiття XXI ст.) / Тетяна Добко ; вiдп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 376 с.

References

1. Bell, D. (1999). Hriadushchee postindustrialnoe obshchestvo. Opyt sotsialnogo prohnozirovaniia [The future postindustrial society. Experience of social forecasting]. Moscow: Academia [in Russian].
2. Lobuzina, K. V. (2012). Tekhnologii orhanizatsii znannievychk resursiv u bibliotечно-informatsiinii diialnosti [Technologies of organizing knowledge resources in library and information activities]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M., Popyk, V. I. et al. (2014). Natsionalnyi informatsiinyi kompleks i yoho rol u hlobalnomu informatsiinomu prostori [National Information Complex and its role in the global information space]. (p. 10). Kyiv [in Ukrainian].
4. Motulskii, R. S. (2002). Biblioteka kak sotsialnii institute [Library as a social institution]. Minsk: Belorusskyi hosudarstvennyi universitett kultury [in Russian].
5. Onyshchenko, O. S., Dubrovina, L. A., Horovyi, V. M. et al. (2011). Elektronni informatsiini resursy bibliotek u pidnesenni intelektualnogo i dukhovnogo potentsialu ukrainskoho suspilstva [Electronic information resources of libraries in raising the intellectual and spiritual potential of Ukrainian society]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Horovyi, V. M. (2001). Informatyzatsiia: problemy stanovlennia [Informatization: problems of formation]. *Borotba z orhanizovanoi u zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka) – Fighting Organized Crime and Corruption (theory and practice)*, no 135, pp. 25–30. Kyiv: Mizhvidomchyi naukovо-doslidnyi tsentr z problem borotby z orhanizovanoi u zlochynnistiu [in Ukrainian]
7. Dovhan, O. D. (2015). Zabezpechennia informatsiinoi bezpeky v konteksti hlobalizatsii: teoretyko-pravovi ta orhanizatsiini aspekty [Providing information security in the context of globalization: theoretical, legal and organizational aspects]. pp. 273–298. Kyiv [in Ukrainian].
8. Dobko, T. (2013). Dovidkovo-bibliohrafichna diialnist naukovykh bibliotek Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy: stanovlenia ta rozvytok (KhKh st. – pershe desiatyllittia KhKh1 st.) [Reference and bibliographic activity of the scientific libraries of the National Academy of Sciences of Ukraine: formation and development (XX century – the first decade of the XXI centuries)]. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.11.2017.

Yuliia Polovynchak,

Cand. Sci. (Historical), Senior Research Associate,

Director of National Legal Library,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

Svitlana Horova,

Cand. Sci. (Social Communications), Senior Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

Library in the Modern Informational Society

The article deals with the new challenges which Ukrainian library system is faced because of development of the system of electronic information resources exchange. The necessity of developing the innovative methods of management in library institutions for these resources and organization their use is stated.

The demand in new qualitative technologies for selecting the necessary information within global information space as well as the technologies of its effective use in the interests of social development are accented. The article substantiates that library activity will increasingly be the subject of the most productive and creative work.

Keywords: information, electronic information resources, library institutions, modern factors of influence on the development of information exchanges, information problems, public requests to modern libraries.